

Frank Ackerman – Lisa Heinzerling: „Ártalan”, de nem ártatlan ideológiák

A könyvismertetést írta: Brandmüller Teodóra

Témák: döntéshozatal, egészségügy, élet értéke, fizetési hajlandóság, költség–haszon elemzés, környezet (természeti), ökológia, politika, stratégia

Az Egyesült Királyságban az azbeszt egészségkárosító hatását már 1898-ban dokumentálták, használatát mégis csak évtizedek múlva tiltották meg. Az Amerikai Egyesült Államokban még ma is alkalmaznak azbesztet, mert a törvényhozók nem vélték kellően bizonyítottnak ártalmasságát.

Az eset nem egyedülálló. Az Egyesült Államokban jelenleg ötszáz olyan erőmű üzemel, amely hűtővizét élővizekből veszi, és oda is engedi vissza. Az elavult technológia következtében a vízfelhasználás többszöröse a hűtőtornyok alkalmazása esetén szükséges mennyiségnek, ráadásul ezek az erőművek pusztítják a víz alatti élővilágot, így a halakat is. A Környezetvédelmi Hivatal (Environment Protection Agency – EPA) éppen ezért megkísérelte meghatározni és előírni azt az elérhető legjobb hűtési technológiát, amely a halállományt érő károkat csökkentené. Az Office of Management and Budget (OMB), az Egyesült Államok elnökét új jogszabályok, programok és a költségvetés kidolgozásában és végrehajtásában támogató hivatal azonban visszautasította a kezdeményezést, olyan szabályozást irányozva elő, amely az erőműveket csak abban az esetben kötelezné fejlesztő beruházásokra, ha bizonyítható, hogy a megmentett halállomány pénzben kifejezett értéke legalább akkora, mint a beruházás költsége.

Ugyanez a hivatal a Kongresszus számára készített 2002-es jelentésében az erdővel foglalkozó kormányhivatal (U.S. Forest Service) javaslatát is kedvezőtlenül fogadta. A javaslat szerint törvénnyel kellene védeni a jelenleg közúton nem megközelíthető erdőterületeket az Egyesült Államokban, megóvva a területet, a flórát és a faunát a jövőbeli fakitermeléstől. Az OMB számításai szerint egy ilyen jogszabály életbeléptetése 184 millió dollárba kerülne, míg a megtermelt haszon mindössze 219 000 dollár lenne évente. Logikus, nem éri meg! Logikus? Nem éri meg?

Hogyan lehetséges mindez? – többek között erre a kérdésre keres választ a közgazdász Frank Ackerman és a jogász Lisa Heinzerling könyve. Ackerman jelenleg a Tufts University Globális Fejlődés és Környezet Intézetében dolgozik, és állami ügynökségek, köztük az EPA számára is végez tanácsadói tevékenységet. Közreműködött a kormányközi éghajlatváltozást vizsgáló csoport (Intergovernmental Panel on Climate Change) 2001. évi jelentésének elkészítésében. Lisa Heinzerling a Georgetown University professzorasszonya, szakterülete a környezeti jog, s számos környezetvédő szervezetet képviselt már bírósági tárgyalásokon.

Mi jellemzi tehát az egészségügy és a környezetvédelem területén történő jogszabályalkotást az Egyesült Államokban? E terület két deklarált kritériuma az egyenlőségre való törekvés és a „hatékonyság”. George W. Bush kormányzása idején különösen az utóbbi került előtérbe a könyv szerzői szerint, akik lépésről-lépésre bemutatják, hogyan történik a törvénykezést megelőző „hatékonyságmérés”, azaz a bizonyítási eljárás.

A „hatékonyságmérés” során a kormányhivatalok az eredendően magánbefektetések várható jövedelmezőségét mérő költség–haszon elemzés módszerét alkalmazzák. Ennek lényege, hogy egy adott projekt várható költségeit és hasznait összegzik és összehasonlíthatóvá teszik. A módszer a klasszikus közgazdaságtan emberképéből indul ki: a homo oeconomicus morális szempontokat nem mérlegelve és a gazdasági racionalitás alapelvét követve saját hasznának maximálására törekszik. Az elmúlt időszakban azonban számos kritika illette ezt a nézetet, bírálta többek között a Nobel-díjas közgazdász Amartya Sen is. Szerinte kevés dolog bizonyítja, hogy az emberek valóban csak a szűken értelmezett önérdekük maximálására törekszenek. Sokkal több jel utal arra, hogy az embereket nemcsak saját érdekük, hanem „szenvedélyeik”, a másokkal való törődés, az eszmék iránti érdeklődés is befolyásolják (lásd *Az egyéni szabadság, mint társadalmi elkötelezettség*; in: Kindler József – Zsolnai László (szerk.): *Etika a gazdaságban*; Keraban Könyvkiadó, Budapest, 1993, 26–44. o.).

A költség-haszon elemzés különösen alkalmatlan a döntéstámogatói szerep betöltésére egészségügyi vagy környezetvédelmi ügyek esetében – állítják a szerzők. Még a magánbefektetőknek sem egyértelműen legfőbb céljuk a maximális profit elérése, mint ahogy azt a költség-haszon elemzés állítja, a politikusoknak azonban biztosan nem a nyereség növelésére, hanem a társadalom egésze jóllétének, az igazságosságnak és az egyenlőségnek a biztosítására kell elsősorban törekedniük. Ebben pedig a költség-haszon elemzés nem segít, hiszen például egyáltalán nem veszi figyelembe a költségek és a hasznok személyek közötti megoszlását. Egy olyan rendelkezés, amely egy erőmű számára egymilliárd dollár költségmegtakarítást tesz lehetővé, az érintett egymillió lakosnak viszont fejenként ötszáz dolláros többletkiadást eredményez, a költség-haszon elemzés alapján elfogadásra érdemes. De vajon megfelel-e akkor, ha a társadalom tagjainak, az állampolgároknak az érdekeit tartjuk szem előtt?

Magyarországon is erőforráshiány jellemzi az egészségügyi ágazatot, így egyre többen fogalmazznak meg az egészségüggyel kapcsolatban hatékonysági elvárásokat, amelyek gyakran gazdasági szempontokat hangsúlyoznak. Az egészségügy végső célja azonban a jó egészség elérése, amelyben a hatékonyságon kívül a méltányosságnak is helye van. Előfordulhat például, hogy a leghatékonyabbnak bizonyuló megelőzési program elsősorban a jómódúak (és az eleve egészségesebbek) számára eredményez további egészségjavulást. Csak a hatékonyságot szem előtt tartva, ez a program megelőzné a kevésbé hatékony, de méltányosabb programokat (Oroszi Beatrix: *A prevenció gazdasági vonatkozásai, költséghatékonysági vizsgálatok*; Egészségügyi Gazdasági Szemle, 2000/október, 493–505. o.).

A módszer tehát már alapjaiban kétséges – hangsúlyozza a szerzőpáros –, maga az elemzés pedig további kérdéseket vet fel. Az egészség- vagy környezetvédelmi jogszabályok költségeinek kiszámítása még a kisebbik probléma, bár az új rendelkezéshez való alkalmazkodás költségeit rendszeresen túlbecslik a kormányzati hivatalok. Így például nem vesznek tudomást az új technológiák időben csökkenő áráról, az innovációkhoz és a tanulási görbéhez kapcsolódó költség-megtakarításokról. A haszon meghatározása azonban már nemcsak módszertani vagy gazdasági, hanem sokszor erkölcsi-etikai szempontból is kétséges, s ez a nagyobbik, megoldatlan probléma.

Mert mennyit is ér egy emberi élet? Mennyit ér egy gazdag vagy egy szegény ember élete? Egy fiatal vagy egy idős ember élete? Mennyit egy férfi és mennyit egy nő? És egy brazil vagy egy amerikai állampolgáré? Egyáltalán megengedhető-e, hogy nem, kor, bőrszín, nemzetiség, társadalmi státus vagy bármilyen más tényező alapján különböző értékkel illessük az embereket? Ki meri vállalni, hogy kijelöli a kevésbé értékes emberek csoportját?

Nehéz ezekre a kérdésekre válaszolni, de „szerencsére” az Egyesült Államok kormányzati hivatalainak szakértői már ezt a lehetetlennek tűnő feladatot is „megoldották”. Meglepő ez, vagy nem is annyira? A szakértők egymástól jelentős mértékben eltérő összegeket (0,9 és 21 millió dollár között) neveznek meg az emberi élet értékének. Ez a többszörös eltérés önmagában hiteltelenné teszi a kalkulációkat. A „szakértők” azonban a számítási mód kétségbe vonása helyett az értékek átlagolása mellett döntöttek. A törvényelőkészítő munka során az EPA által készített költség-haszon elemzésekben így 6,1 millió dollár szerepel: átlagosan ennyit ér egy ember élete, legyen az férfi vagy nő, öreg vagy fiatal, fehér vagy színes bőrű.

Hasonlóan nehéz „haszonkalkulációt” végezni, ha az élővilág megőrzéséről van szó. Az Exxon Valdez tartályhajó által okozott természeti katasztrófát követő kárbecslő számítások, amelyeket a könyv ismertet, jól tükrözik a problémákat. A hajó 1989-ben futott zátonyra Alaszka partjainál. A baleset következtében tizenegymillió gallon olaj ömlött a tengerbe, mely tízezer négyzetmérföld vízfelületet és ezer mérföld tengerpartot szennyezett el. A szakértők felmérték az olajszennyezés által érintett partszakaszon élő halászok és turisztikai szolgáltatók elmaradt hasznát, melyet háromszázmillió dollárban határoztak meg. A balesetet követő hazai és nemzetközi közfelháborodás azonban azt sugallta, hogy nemcsak a közvetlen lakók érezték úgy, hogy veszteség érte őket. Ennek a veszteségnek a meghatározása érdekében a „fizetési hajlandóság” megközelítést alkalmazták. Egy reprezentatív közvélemény-kutatás során arra a kérdésre keresték a választ, hogy az amerikai lakosság mennyivel több adót lenne hajlandó fizetni azért, hogy olyan ellenőrzési rendszer épüljön ki, amely megakadályozza a hasonló baleseteket. A megnevezett összegek átlaga háztartásonként száz dollár, amely az Egyesült Államok teljes lakosságát alapul véve kilencmilliárd dollár – harmincszorosa az eredetileg számított összegnek.

Felmerül azonban a kérdés, mennyire tekinthetők megalapozottnak az ilyen jellegű, fizetési hajlandóságon alapuló számítások. Egy kutatás eredményei azt mutatták, hogy a megkérdezettek közel azonos összeget említettek, amikor kétezer, húszezer, illetve kétszázezer madár megmentésére szánt összegről kérdezték őket. Ennek magyarázata, hogy általában nem a megmenthető élőlények számát tartják szem előtt a válaszadók, hanem saját anyagi lehetőségeiket. A módszer visszasságait tükrözi egy másik példa is. A kutatás során a válaszadók egyik részének az általuk a bálnák megmentésére fordítandó összegről kellett nyilatkoznia, míg a válaszadók másik részét a planktonokkal kapcsolatban kérdezték. Az eredmények jelentősen eltérőek voltak – a

bálnák megmentésére sokkal több pénzt áldoztak volna a megkérdezettek. Tanulásként levonható, hogy a lakosság nem ökoszisztémákban gondolkodik, és a válaszok a kérdések megfogalmazásával könnyen befolyásolhatók.

A fizetési hajlandóság megközelítés gyakorlati alkalmazása tehát számos aggályt vet fel, és e szemléletmód már elméleti háttérét tekintve is kétségeket ébreszt: ha meg tudnánk határozni egy bálnafaj teljes populációjának az értékét, jogosulttá válnánk-e arra, hogy az összegért cserébe hozzájáruljunk a faj kipusztításához? Kérhetjük-e esetleg az összeg kétszeresét, hogy „keressünk” is az üzleten?

Az „ártalan” értékek pénzben kifejezése (monetizálása) azonban nem az egyetlen nehézség a haszon meghatározásakor. A környezeti és egészségi kockázatok mérése szintén összetett feladat, különösen, ha a kockázatvállalás nem önkéntes, vagy ha a kockázat nem egyenletesen oszlik el az adott népességben belül. A módszer kiforratlansága miatt a számítások – a szerzők tapasztalatai szerint – könnyen manipulálhatók.

Egy másik „bevett” szakértői módszert szintén élesen támad a könyv. A költség-haszon elemzések a különböző időperiódusokban keletkező pénzáramok összehasonlítása érdekében diszkontálnak, azaz a jövőbeli hozamokat jelenértéken veszik figyelembe. Emberéletek esetében a diszkontálás abszurd módon életévek diszkontálását jelenti. Egy ötéves korában életét veszítő gyermek évi hétszázalékos diszkontráta mellett „csupán” tizennégy évet veszít az életéből – mondják a „szakértők”, és háborodnak fel Ackermanék.

Valóban ilyen egyszerű lenne árcédulát ragasztani az emberre és a természetre? Ackerman és Heinzerling szerint ez nonszensz: *„amikor az a kérdés, hogy megengedhetjük-e egy embernek, hogy ártson egy másikkal vagy megsemmisítsen egy természeti erőforrást; amikor egy élet vagy egy táj nem pótolható, amikor az okozott kár évtizedeken, akár generációkon keresztül érezteti hatását; amikor az eredmény bizonytalan; ...akkor az ártalan birodalmában vagyunk”* (9. o.).

Látható, hogy alap gondolatát tekintve ez a könyv John F. Kavanaugh *Krisztus követése a fogyasztói társadalomban* című művéhez hasonlít. Kavanaugh szerint két egymással versengő létforma van, az árucikk létforma és a személyes létforma. Az előbbi az embereket lecsereélhető és piacon forgatható árucikknek tünteti fel, míg az utóbbi a személyekre mint egyedi és szabad lényekre tekint. Az Egyesült Államokban jelenleg az árucikk létforma a meghatározó, *„a tárgyak termelése, vásárlása és fogyasztása jelenti a személyek számára a végső látóhatárt”* (Kavanaugh, i. m., Ursus Libris, 2003, 56. o.). Magyarország „lemaradása” az Egyesült Államoktól e tekintetben egyre jelentéktelenebbnek tűnik.

A szerzőpáros az eddig ismertetett és bírált módszerrel szemben, egy alternatív, inkább holisztikus, mintsem atomisztikus megközelítést javasol az egészségügyi és környezeti intézkedések értékelésére. A morális szempontok fontosságát hangsúlyozzák, valamint az elővigyázatosságra és a társadalmi igazságosság érvényesítésére hívják fel a figyelmet.

A könyv meggyőző a tekintetben, hogy a költség-haszon elemzés nem biztosít sem objektivitást, sem átláthatóságot, sem tudományos alapot a környezeti és az egészségvédelmi döntésekhez. Nem érzékelteti azonban kellőképpen, hogy a javasolt alternatív megoldás mennyiben kivitelezhető. Jó lenne erről részletesebben is olvasni, talán a szerzőpáros következő könyvében, hiszen fejtegetéseik izgalmasak, érdekesek, továbbgondolásra méltók – a döntéshozók számára is.

„Itt az ideje, hogy visszatérjünk az alapokhoz – írja Ackerman és Heinzerling. Emlékezzünk azokra az egyszerű belső motiváló tényezőkre, amelyek egy nemzedékkel korábban arra ösztönözték az állampolgárokat és képviselőiket, hogy követeljék és megteremtsék az egészség és a környezet jogi védelmét! Ahhoz, hogy ezt megtegyük, fel kell adnunk azt a sokak számára megnyugtató gondolatot, hogy valahol létezik egy pontos matematikai képlet, amely arra vár, hogy megoldja a problémáinkat. Ezen algoritmus helyett mi egy hozzáállást ajánlunk, olyat, amely megbízik a kollektív, a józan ész diktálta döntésekben, fejet hajt a bizonytalanság előtt, megingathatatlan a sürgető problémákkal szemben, és elkötelezett az igazságosság mellett a jelen nemzedéken túlmenően is.” (234. o.) (*Priceless – On knowing the price of everything and the Value of Nothing*; The New Press, New York, 2004)